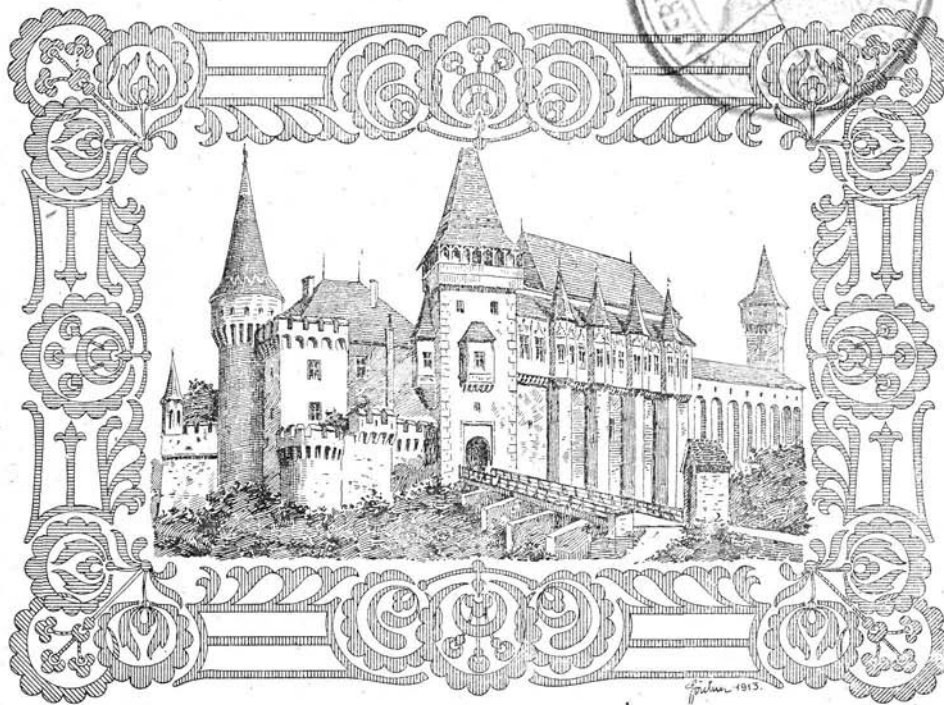

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM
VIII. KÖTETE

XXX. KÖTET

1913 MÁRCZIUS 15
1. FÜZET

Az ERDÉLYI MÚZEUM évenként hat füzetben jelenik meg

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA NYOMDÁJA
1913

TARTALOM

Lap

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY: Gyulai Pál ifjúkorából	1
BARTÓK GYÖRGY: A „mintha“ filozófiája, vagy: a fikciók szerepe szellemi életünkben (Első közlemény.)	11
ROSKA MÁRTON: Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról	31
KLUCH JÁNOS: Rákóczi-levelek (Első közlemény.)	41

Irodalom

KROPF LAJOS: The House of Teck	59
—rd— Berde Mária (Versek)	61
DR. ELEK OSZKÁR: Alfred de Musset	61
—rd— H. Füchsel: Wie benutzt man die Universitäts-Bibliothek? Ein Wegweiser für Studierende	64

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Lendvay Emili (Erdélyi Bank) illetik.

Á kiadóhivatal három hónapon túl történő felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Folyóiratunk idei borítékán az Erdélyi Múzeum-Egyesület VI. vándorgyűlése emlékére a vajdahunyadi várkastély képét közöljük. — Az eredetit *Förstner Tivadar* rajzolta.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Esterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly

Ellenőr: Tanács József
Főtitkár: dr. Erdélyi Pál
Titkár: Kelemen Lajos

Pénztárnok: Lendvay Emil

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A tárak igazgatói

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyulai Farkas
dr. Pósta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Richter Aladár (növénytar)

A szakosztályok elnökei:

dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)
dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társadalomtud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölc.-, ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölc.-, nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. gr. Bánffy Miklós
dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gergely Sámuel
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József

dr. Kenessey Béla
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
dr. Udránszky László
Váró Béni
gr. Wass Béla

A. péld.

13.602

HA 3133

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM VIII.

1913

XXX. KÖTET

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSAJTÓJA
1913

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Beküldött új könyvek	128
Az E. M. E. harmadik képzőművészeti kiállítása	426
<i>Kropf Lajos</i> . Basirius Izsák 1660-iki magyar folyamodványa	262
Mutató a XXX. kötethez	435

KÉPEK JEGYZÉKE.

II. Rákóczi Ferencz levele (Kliniec, 1703 februárius 15.)	43
Vass József (Önálló melléklet)	66
Csapatok állása a segesvári ütközet előtt	132
A segesvári ütközet színtere	142
Teleki Mihály utolsó levele feleségéhez, Vér Judithoz 1690 aug. 21-én	155
Vajda Péter levele Teleki Mihály halálos sebeiről	156
Vér Judit utolsó rendelkezése	160
A geryeszegi templom déli kapuja	163
A geryeszegi templom ablakai	164—166
A geryeszegi templom nyugati kapuja	167
Gombkötőmívű gombok, aranyfüggők és jegygyűrűk	168
Gombok, paszomántszalagok és paszomántmaradványok	169
Teleki Mihály csontváza	170
Gombkötőmívű zsinórgomblyuk és zsinórgombok	171
Felső állkapocstörredék és fogtövek	172
Alsó állkapocs	173—176
Vér Judit csontváza	177
Hímzett selyemrészletek	178
Fejre való kendőrészlet	179
Csipkerészlet	180
Fátyolszövetrészlet	181
Ruhaderékrészlet	182
Zsinóröv	183
Aranycsipkerészlet	184, 185
Aranyhímzésrészletek	186
Aranycsipkerészletek	187—191
Gróf Bánffy Erzsébet, Rákóczi Lászlóné képe	192
Gyöngyös diszítésű szalagrészletek	193
Derékfűzrészlet	193
Növényi rostokból készült övmaradványok	194

Gyulai Pál ifjúkorából.

Leányfalván — azon a bájos, dunaparti nyaralótelepen, hol élete második felében annyi kedves napot töltött Gyulai Pál, — már öregedő korában, 1881-ben, írta egyik szép versében, visszagondolva erdélyi kedves szülőföldjére, honnét oly régen elszakadt:

... „Oh, hány emlékem visszafáj
Hozzád te erdős, hegyi táj . . .“

Ezek között a fájó, de bizonyára mégis édes emlékek között lehetett az első szerelemnek egészen soha el nem mosódó emléke is.

Első szerelme egyszerű történetét kedvesen, szépen mondja el Gyulai 1847 december 1-én Kolozsvárról Szász Károly barátjához s költőtársához írt levelében.¹

Szerelme tárgya Pataky Dániel alispán fiatal leánya: Emilia volt. Gyulai 1843-ban, 17 esztendőskorában, mint első éves jogász, házi tanítóul került Patakyékhoz s ott meglátván Emiliát, költői ábrándokra hajló fiatal szívével azonnal beleszeretett. Emilia — mint Gyulai maga írja említett levelében — nem volt feltűnő szépség, talán olyan szellemes sem, mint hírlelék, de lényében volt valami, a mi a költő-ifjúnak lelkéhez szólt.

A fiatal szerelmesek rendes szokásához képest Gyulai sem mert érzéseiről szólni az imádott lény előtt, sőt annyira magába zárta azokat, hogy akkor még legbensőbb barátainak sem tett rólok említést. „... Gyermek voltam s tapasztalatlan — írja Szász Károlynak. Hittem, hogy a szerelem nem egyéb, mint ábránd, melynek néma boldogságára elég egy arcz látása . . .“

Tartózkodását különben részben az önbizalom hiánya is okozhatta, a magával való elégedetlenség, a szigorú bírálat a saját tulajdonságai-
val, képességeivel és körülményeivel szemben, a mi a fiatal Gyulait oly élesen jellemezte. Már gyermekkorában kenyérkeresetre utalt, szegény árva fiú volt s bár nemesi család sarja, mégis „igen magas“-nak képzelte az alispánékat. De dolgozott benne a zárkózott nemes lelkek

---

¹ E levél — 53-ad magával, miket Gyulai az 1847-től 1899-ig terjedő 52 esztendő alatt intézett Szász Károlyhoz — ez utóbbi családjának tulajdonában van.

szokásos büszkesége is: félt a nevetségessé válástól. Egyébként Gyulai — a ki bizonyos tekintetben maga volt a megtestesült őszinteség s gondolatait nyiltabban merre kifejezni talán bárkinél — bensőséges érzelmi dolgokban, családi ügyekben élete fogytáig mindig tartózkodó természet maradt.

Nemcsak nem nyilatkozott tehát imádottja előtt — hanem valóssággal kerülte őt, félvén, hogy arckifejezése, hangja, beszéde — árulója lesz szive féltett titkának. A házi tanító szobája egy kis kerti lakban volt s az ablak leeresztett függönye mögül óráig elnézte a bátortalan szerelmes ifjú a kertben foglalatосkodó, virágait öntözgető, vagy sétáló, olvasgató leánykát.

Talán ezek a kedves emlékek rajzottak Gyulai lelkében, mikor évekkal utóbb — 1851-ben — *A vén színész* című beszélyét írva, a következőket mondhatja a beszély hőisével, Dáviddal, a mint az szerelme történetének kezdetét beszéli: „... Lebocsátott függönyömmön nyilást vágtam s azon át, tőle látatlanul, figyeltem jövetelére, ellestem minden mozdulatát. Tudtam, melyik virágágyat öntözi előbb, minő virágokból köt bokrétát, melyik fa alatt pihen, mikor áll meg a kerten átfolyó patak partján... E napok voltak életem legszebb napjai, teliek örömmel, titokkal, költészettel...“

De bármennyire titkolta is érzelmeit a fiatal Gyulai, azok a leány előtt nem maradhattak titokban. A nők — akármilyen fiatalok és tapasztalatlanok is — mindig tudják, legalább is sejtik s megértik a feléjük szálló imádatot, rajongást, sóhajokat. Gyulai is észrevette, hogy szive titkát sejtí Emilia s ez a körülmény boldoggá tette és a nyilatkozás vágyát érlelni kezdé lelkében.

Egy este — mikor a leány szülei nem voltak otthon — a fiatal nevelő regényt olvasott fel a ház kisasszonyának, egyedül ülve vele a szobában. A leány bátyja sem volt a közelben, a kisebb gyermekek pedig a szomszéd szobában játszottak, de az ajtó nyitva volt. Egyszerre a játszó gyermekek egyike az ifjú párra csapja az ajtót. „Kinyitni mindketten egyszerre ugrunk föl, írja Gyulai az említett levélben. Ugyanazon eszme, ugyanazon félelem. Ő szeret, én nyilatkozom...“

De ekkor — akárcsak valami vigjátékban — belép a leány bátyja, Gyulai jó barátja s a nekilendült szerelmes ifjú elhallgatott.

Így, ábrándok, sóhajok, kétség és remény között, beszédes némaságban telt el két esztendő. Mikor Gyulai — 1845-ben — otthagya a Pataky-házat, Emilia meleg kézszorítással búcsuzott tőle s egy emléklapot adott át neki, hogy arra verset írjon. A lapocсka sokáig üresen állt. A költő túláradt szive gyakran nem tud verssel könnyíteni magán s Gyulai bizonyára valami nagyon szépet akart írni emlékül szive hölgyének, hogy pedig e tekintetben is mily szigorú mértéket szeretett alkalmazni, tudjuk.

A többször említett levélben is — pedig akkor már két éve mult, hogy Patakyéktól elment — azt írja Gyulai az Emiliától való búcsuzásról: „... Az emléklapra még nem tudtam verset írni. Kézszorítása pedig egyetlen pont multamban, hol emlékezetem édesen pihen...“

E szerelem tehát — látjuk, egészen az ábrándok világában maradt, de nem volt erő és kitartás híján s nem könnyen szakadt ki a mély érzésű ifjú szivéből. A Pataky-családtól távozása után még sokat gondolt a fiatal költő Emiliára s verseket is írt hozzá, melyek közül egyik legszebb s legismertebb a *Virágnak mondanálak* kezdetű, mely *E... hoz* címmel a *Pesti Divatlap* 1846. évi folyamának 37. számában jelent meg először s melyet *Virágnak mondanálak... cím* alatt még összes költeményeinek harmadik (1894. évi) kiadásába is felvett a költő.

Ugyancsak e szerelem emlékét őrzi a többek közt a *Kandalló mellett* című vers is, mit a szóbanforgó levél mellékleteképpen — *Székelyföldön* című, de összegyűjtött költeményei közt *Erdély* címet viselő versével együtt — azzal a kéréssel küldött meg Gyulai Szász Károlynak, hogy írjon „felőlök valamit őszintén, leplezetlenül.“

Az említett szerelmes vers — melynek kézírata megmaradt a levél mellett — megjelent ugyan a *Pesti Divatlap* 1848 január 16-iki 3. számában, összegyűjtött költeményei egyik kiadásába sem vette azonban fel Gyulai s így talán nem lesz érdektelen azt itt bemutatnunk:

Kandalló mellett.

Ülök a szobámban
Kandalló tüzénél,
Künn a téli éjben
Zúg és csattog a szél.
Jobban zúg szivemben
Éretted leánykám!
Sötét bánatomban
A mint elmondhatnám!
De nem mondok semmit;
Úgy sem érne hozzád.

Mélázom... mélázom...
S visszaemlékszem rád.
S gondolom magamban
Zúghatna tőlem szél,
Világvég lehetne
Csak mellettem ülnél,
Én pedig melletted,
Csillagos szemednek
Ragyogó tüzénél.

Patakyéktól elkerülve, már ritkán látta Gyulai a leányt s még ritkábban beszélt vele. Ha megtudta, hogy Emilia Kolozsvárt időzik, befutkosta az utcákat, csakhogy láthassa, megszólítani azonban nem igen merte s ha egyszer-másszor mégis beszélt vele, végtelenül ostobának és gyávnának érezte magát a leány színe előtt.

A viszony — ámbár hiszen alig is nevezhető annak — így lassan-lassan megszakadt. A huszonegyéves ifjú költő — 1847-ben — egy kis érzelgőséggel szól régi ábrándjairól. Úgy látszik, kicsit bántotta, hogy szerelme története olyan nagyon is egyszerű maradt, hogy maga kicsit élheteretlenül viselkedett s szerelmének nem maradtak gazdag emlékei.

Bizonyos hidegség, közöny, de azért egy kis világfájdalom is vett rajta erőt, szeretett volna újra szeretni, de nem tudott, pedig úgy gondolta, úgy érezte s úgy is írja abban a levélben, hogy: „... Nemsoká elhervad a tavasz, elhidegül a kebel...“

További négy esztendőnek kellett ismét eltelnie, míg egyszer megint előkerülvén a búcsuzáskor kapott tiszta lapocska, Gyulai 1851-ben megírta az emlékverset. Hogy ezt az *Emlékkönyvbe* című kis költeményt — a mit verseinek első, 1870-iki kiadásából kihagyott ugyan, de a következőkbe belevett — csakugyan ráírta-e az emléklapra a költő s elküldte-e egykori eszményképének, arra nincs adatom. A csinos vers az első szerelem hő vágyáról, titkos érzéséről, szűz szemérméről s az elválás utáni forró könnyekről meleg őszinteséggel szól s utolsó szakaszában meghatóan búcsuzik a költő az egykor oly ábrándos szerelemmel körülrajongott leánytól:

„Emlék köztünk ne pusztá szó legyen,
Ha nem lehet óh bár egy boldog óra:
Támadjatok fel régi könnyeim,
Egy perczre még, emlékül, búcsuzóra.“

A Szász Károlyhoz intézett, többször említett 1847-iki levélben a lélek sivár napjainak nevezi Gyulai azokat, mikor ábrándok nem rajznak már a szívben, szerelem nem tüzeli a keblet s csak eszmék tudnak már lelkesíteni.

A szerelmi ábrándoktól nem zavart, de lelkesítő eszmékkal annál teljesebb napok csakhamar elkövetkeztek. De mennyire nem voltak azok sivarak!

Az ellenállhatatlan erővel feltámadt politikai eszmék az 1848. év virágzó tavaszán magukkal ragadva az egész nemzetet, lángra gyujtották a fiatal költő borongó, komoly lelkét is.

A márcziusi bécsi és pesti események hírére egyszerre a cselekvés terére lépett Erdély is, hol az anyaországgal való teljes egyesülésnek, az uniónak gondolata — épp úgy, mint a Királyhágón innen — nagy népszerűséggel bírt. Az uniót a Pozsonyban együtt lévő országgyűlés maga is éppen úgy óhajtotta, mint a márcziusi ifjak „Mit kíván a magyar nemzet?“ című ismeretes kiáltványa, melynek 12-ik pontja szólt az Erdélylyel való unióról, a nemzet elengedhetetlen kívánalmai egyikeről. „Mint vezérszavak emelkedett ki az eszme — írja Kővári László, Erdély egyik historikusa² — a magyar nép keblében oly régtől melegített nagy gondolat: az unio.“

Akkor persze még nem röpültek a hírek olyan gyorsasággal,

² Kővári László: Erdély története 1848/9-ben. (Pest, 1861.) 5. l.

mint ma s a hatóságok igyekeztek is az izgató hírek terjedését még jobban nehezíteni. „A' bécs-pesti híreket hozó postát — írja az *Életképeknek Kis démon* álnevű kolozsvári levelezője³ — azon napon lezárták, mint Muszkaországban, de csakugyan a' híreket sem ki az országból, sem be a' postára zárti nem lehetett. Eljöttek azok a' szabad magyar hazai szél szárnyain s minket felvillanyoztak . . .“

Valóban, a márczius 15-én Pesten történekről értesülvén az erdélyiek rohamosan kezdtek fejlődni az események ott is.

Ezekről az izgatott, lelkes napokról is írt Gyulai Szász Károlynak Nagyenyedre s egyik levelét — mely oly híven tükrözi vissza nemcsak a maga lelkének állapotát, hanem a közhangulatot is — alább egész terjedelmében közlöm, megjegyezve, hogy e levélen nincs kelet, pedig azt Gyulai rendesen feltüntette levelein s annak ezúttal elmaradása talán éppen arra az izgatottságra vezethető vissza, mely e mozgalmas napokban körülötte uralkodott s őt magát is annyira elfogta. Megállapítható azonban a szövegből, hogy a levél 1848 márczius 21-én kelt Kolozsvárt, a 20-án tartott városi gyűlést követő napon, mely gyűlésen határozták el Méhes Sámuel tanárnak, az Erdélyi Híradó szerkesztő-kiadójának s a Magyar Tudós Társaság tagjának, valamint id. gróf Bethlen Jánosnak, az erdélyi ellenzék nagynevű vezérének, Kővári szerint Erdély Deák Ferenczének⁴ indítványára, hogy a főkormányshékhöz — melynek élén gróf Teleki József kormányzó, a jeles történetíró, a Magyar Tudós Társaság elnöke állott — felíratot intézzenek a nemzeti követelmények tárgyában.

Ugyanazon a napon, mikor az alább közlendő levelet intézte Szász Károlyhoz, írta Gyulai *Kolozsvárt, márcz. 21-én* című, egy 16-od rétű zöld színű lapocskán külön is megjelent, de a Szász Károlylyal és Mentovicscsal együtt 1848-ban kiadott *Nemzeti Színek* című kis füzetbe is felvett eme költeményét:

Kolozsvárt, márcz. 21-én.

Nyugot felől, testvérink ajkiról
A szent szabadság menyindörgése szóll;
Ébredjünk és fogjunk kezét
S harsogjon föl hazánk felett
E szó:
Legyen szívben, hazában
Az ébredő magyar közt *unio*.

³ *Életképek* 1848. évi április 23-án megjelent 18. száma.

⁴ Ld. Kővári id. m. 7. l.

Nyugot felől, testvérink ajkiról
 A nemzetegység szent igéje szól;
 Ki nyugszik még? Ki vesztegel?
 Most vagy soha! dörögjön fel
 E szó:
 A két magyar hazában
 Legyen szabadság! legyen unio!

A levél pedig így szól:

„Barátom!

Szabadság! Unio!

A tegnapi nap legfontosabb napjaink egyike volt. Sietek mindenről tudósítani.

Mihelyt a bécsi és pesti fölkelés híre hozzánk jutott, az öreg Bethlen Ján. conferentiát tartott s a polgárságot és ifjúságot felszólította a leg-élénkebb részvétre.

Minden osztály, minden utczaszeglet gyűlést tartott. A conservativek remegtek . . . majd azon nap délutánján kezét fogtak az ellenzékiekkel.

20-án éjjel feliratokat ragasztottunk a falakra s bekóborásztuk a kávéházakat.

Reggel a város mozgásba volt. Az ifjúság „Unio“ feliratú lobogóval állott meg a városháza előtt. A népség mindinkább gyűlt . . . Unio kokárdák — Magyarhon színe — osztattak ki — „éljen az unio“, sajtószabadság sat. kiáltottak.

A választó polgárság összegyűlt — a tanácsház majd letört a hallgatóság alatt. Ben Méhes föláll s indítványt tesz . . . Azalatt künn mind nagyobb zúgás, majd nemzeti dalokat énekelnek, utczai szónoklatot tartanak s „Unio“ feliratú lobogót tűznek föl a városházára.

Én és Bethlen Miklós⁵ az utczákon az Uniot éltetve jártunk az ifjúsággal.

A választó polgárság mindenben megegyezik. A nép hallani kívánja a határozatot, petioját és zúg és ordítóz.

Az erkélyre is lobogót tűztek föl . . . a város jegyzője kilép. „Halljuk“ . . . Csend. A petio főbb pontjait: Unio, közteherviselés sat. roppant tetszészaj követi. A nép két sorba áll, a követség megindul a kormányzék felé. Éljen az Unio! harsog az utczákon!

A kormányzék udvarát nép lepi el . . . a catholicus ifjak kirontanak. Halljuk a kormányzót.

A kormányzó kilép és mindent ígér. Éljen az Unio.

---

⁵ Bethlen Miklós, id. Bethlen János fia, Gyulai tanítványa. 1831-ben született, a szabadságharcban honvédszázados volt, — az ötvenes évek derekán *Bolnai* név alatt többször fellépett a Nemzeti Színházban.

A „postaházra, mert nem adják ki a pesti lapokat“ kiáltja Kőváry Józsa.⁶ A tömeg megindul . . . nagy bajba kerül megtéríteni . . . az iskola felé.

Ott megáll, fölemelések, szónoklatok történnek. Az ifjúság közül én és Bethlen Miklós szónokoltunk.

A tömeg eloszlik, semmi rakoncátlansági nyomot nem hagyva maga után.

4 órakor posta érkezik. A magyarhoni híreket nagy hangon olvassuk csapatonként az utszákon. Mozgás, öröm, ingerültség.

7 órakor roppant fáklyás zene indul meg a kormányzóhoz. Bethlen Miklós szónokol . . . A kormányzó mindent ígér, s a csendet szívünkre köti. Innen Bethlen Jánoshoz megyünk. Ott én szónokoltam . . . Bethlen szép beszédet tart a tömegnek. Méhesnek újra Miklós szónokol.

Az iskola udvarán rogust raknak a fáklyákkal . . . s az ez alkalomra készült dalt éneklük.

Ma sürgönyök mennek szét minden vármegyére és városhoz, a conservativok és ellenzék fejeitől aláírt nyilatkozattal.

Az enyedi ifjúság nem fog hátramaradni ugy-e?

*Gyulay.*⁷

Három héttel utóbb, április 10-én ismét ír Szász Károlynak Gyulai s többek közt ezeket mondja: „ . . . Én most elemembe vagyok. Nekem izgatottság kell s Kolozsvárt az van, az elébbiekhöz nem is hasonlítható . . . “ Akkor már persze nagy hullámokat vert az Unio-mozgalom. Az öreg Bethlen Jánosnak s a conservativok egyik vezérének: báró Jósika Lajos, dobokai főispánnak s udvari cancellárnak aláírásával ellátott, tehát a pártok közti válaszfal ledőlését jelző felhívás nyomán a megyék egymásután lelkesen nyilatkoztak az unio mellett s közeledett az utolsó erdélyi országgyűlés összehívása, a mi iránt éppen az előtte való napon — mikor Gyulai most utóbb említett levelét írta — kérelmezett a Kolozsvárra érkezett udvarhelyszéki székely küldöttség a főkormányzéknel.

Képzeltető, mily lázasan érdeklődött a fejlemények iránt a fiatal Gyulai s mily lelkesen vette ki a maga részét az eseményekből. Ekkor tájban az említett „Nemzeti Színek“ című kis versgyűjtemény rendezésével és abban megjelenendő verseinek kiegészítésével volt elfoglalva. Az április 10-iki levélben referál is e dologról, tudatva, hogy már nyomdába adta a gyűjteményt, mely a husvétii ünnepek utáni napokra fog elkészülni s hogy már is élénk érdeklődés nyilatkozik a kis füzet

⁶ Kőváry Józsa — László testvére — akkor ügyvéd Kolozsvárott. Egyik vezére volt az erdélyi „márcziusi ifjúság“-nak s az elsők közt lépett a szabadságharc kezdetén a Kossuth-huszárok közé.

⁷ Akkor még y-nal írta nevét.

íránt. Felemlíti, hogy mikor a székely küldöttség Kolozsvárt járt, a Biasini-vendéglőben több verset felolvasott a küldöttség iagjai előtt a készülő kötetkéből. „A tíz poharat ugyancsak kiitták a székely atyafiak a hazáért s a te egészségedre“ — írja, utalva Szász Károlynak a gyűjteménybe felvett *Tíz pohár* cz. költeményére, melyben a költő a szabad sajtóért, magyar kormányért, a pesti hongyülésért, jogegyenlőségért, nemzeti őrseregért, a közteher hordozásáért, örök váltságért, a magyar hősökért, a jogtalanul börtönbe vetett áldozatért⁸ és az *egy* honért ürít poharat.

A kis füzet — „Szabadság! Unio!“ jeligével a belső címlapon — csakhamar meg is jelent s Gyulaitól öt verset hozott, melyekből kitetszik, hogy a nemzeti lelkesedés egészen magával ragadta, de sőt az igazi forradalmi szellem is megérintette az ifjú költőt. Örömmel hallja az „ébredés zaját“, a „Szebb halál nem érhet“ cz. versben pedig már a csatatérre készül:

„Félre lant és ábránd, kardot kezeimbe,
És véres csatáknak dörgő trombitáját.“

A *Kolozsvárt ápril 9-én* című versben — mely eltagadhatatlanul Petőfi *Nemzeti dalának* hatása alatt készült — a szabadság és unio gondolatát egyesíti a refrainben:

„Megeskiüszünk életre halálra,
Szabad s egy lesz a magyar hazája.“

A forradalomban — mit akkor még senki sem nevezett szabadságharcznak — Gyulai, mint tudjuk, fegyverrel kezében nem vett részt, minek oka azonban bizonyára nem a lelkesedés hiánya volt; hiszen ez időből való versei mutatják, mennyire érdeklődött a magyar ügy iránt s szóval-tollal mily lelkesen tudta védni a nemzet igazát. Bátyja: Ferencz és öcscse: Sándor honvédeknek álltak, ő maga — megválván a Bethlen-házban viselt nevelői állásától s egyben Kolozsvártól — Pesten a lapokba dolgozott és Gróf Teleki Domokosnak titkára lett. Kolozsvárt megszállották Urbán császári tábornok hadai s Gyulai nem tudott eljutni megbetegedett anyjához s mikor végre 1849-ben hazatérhetett: csak kis húga várt reá, anyjuk már a temetőben feküdt. Hogy hagyhatta volna el a gyámolításra szoruló kis testvért? Otthon maradt s ha már honvédnek nem állhatott, beállott a *Honvéd* című lap munkatársai sorába, hogy keresményéből kenyérrevalót juttathasson hűgának.

Majd visszatért a fővárosba s ismét elfoglalta titkári állását Telekinél s Pesten és Gyömrőn tartózkodott.

⁸ Bizonyára Stáncsics (Táncsics) Mihályt érti, kit márczius 15-én szabadítottak ki börtönéből.

Ez utóbbi helyről írta 1850. május 11-én kelt levelében Szász Károlynak:

„... Én most is, mint a forradalom alatt, híven teljesítem titoknoki, tanítói, írni s tudja isten még miféle kötelességemet. Szegény és nyomorúlt vagyok most is, mint azelőtt. De bukásunk talán sokkal mélyebben, megrázkódtatóbban hatott rám, mint azokra, kiket a forradalom emelt és boldog állapotba helyezett. Csak hazám és érző szívem volt. Az első elveszett, a másik megmaradt, hogy vérezzen. Hanem azért még nem estem kétségbe. Egy nagy és dicső nemzetet, mely békében az emberiség nagy eszméiért lángolt, csatáiban egy félvilágtól bámult hős lón s lánczai közt büszkén szenved a nélkül, hogy meg alázott és térden csúszó legyen, nem lehet oly könnyen elpusztítani. Csak önmaga pusztíthatja el magát...”

E hang már nem az, a mi a *Nemzeti Színek* verseiben forrong; ott a 48-as év izzó légkörében Gyulai is — bár lelke természetből fogva komoly, fontolgtató, benyomásokra nem túlságosan fogékony volt, — éppen olyan mámorosan lelkes márcziusi ifjúnak mutatkozott, mint a többi; itt, a szabadságharcz leveretése utáni nehéz gyászban már komoly, meglett férfiúként szól, a haza iránti szeretetben nem fogyva, csak erősödve, de a lelkesedés mámorát a hazafiúi aggodalom váltotta föl. A nemzet hősi küzdelmére büszkeséggel gondol vissza; de már fél, nehogy a honszeretet lobogó tüze a hazát is felemészsze. Még bízik a nemzet őseréjében, de már mintha latolgtatná a nemzet gyöngéit is.

A 48-as nagy idők — a mint forduló pontot képeznek hazánk történetében — éppúgy határvonalat húztak Gyulai lelki életében, de bizonyos tekintetben élete külső körülményeiben is. Addig ifjú volt, — a fiatalság szélsőségei és túlzásai nélkül ugyan, de érzésekben, munkáiban, hazaszeretetben mégis az első fiatalság hevülékenységevel, könnyedségével, zajosságával — 48 után mind jobban előtérbe lép természetének borongó alaphangja, komolysága, megfontoltsága — akár szeretni, akár dolgozni. akár a haza ügyét képviselni kell.

A hevesebb indulatoknak érzelgősségre hajló költőjéből így lett lassan Gyulai a borongó érzések méla hangú lantosává. Érzésvilága mindinkább csillapult, mindjobban mélyült s ezzel lépést tartott írói stílusának tisztulása, erősödése és finomodása; mind inkább fejlődött kritikai éleslátása és ereje, — mígnem a stílus-művészet és a kritika terén a legtisztább régiókba emelkedett, a legmagasabb csúcsokra jutott.

De megkapó, szívhez szóló költeményeiben, a jellemrajz csodás erejével ható beszélyeiben, finoman elemző értekező prózájában s őszinteségükkel és igazságukkal egyaránt kimagasló kritikai dolgozataikban, — az irodalmi élet többé-kevésbé hangos csatáiban s a politika hullámvásai között, Gyulai mindig hű maradt magához, a maga

erős, de tiszta forrásból fakadó elveikhez s meggyőződéséhez, — s hű maradt a haza igazi érdekeihez, a mi nem könnyű dolog. Ő maga írja „*Kemény Zsigmond sírjánál*“ című versében :

„A hont híven szeretni oly nehéz,
Csordultig a szív s elvakul az ész.“

Talán nem érdektelen hangsúlyoznunk, hogy bár az Erdély és az anyaország közti uniónak nálánál lelkesebb és igazabb híve alig volt, s bár az unio a maga teljességében keresztül is vitetett és ő életének nagyobb felét erdélyi szülőföldjétől távol, az ország fővárosában töltötte, mégis igazi erdélyi maradt, a szónak legnemesebb értelmében. Meggyőződésének szívóssága, magyarságának túlzásoktól ment ereje, írói nyelvének színe és fordulatossága mind az erdélyi nemes magyart mutaták, ki övétől örökölte azt a kizárólagos jellegű nemzeti érzést, mely Erdélyben, az anyaországtól való hosszú elszakadottság idejében még erősebben kifejlődött, mint a Királyhágón innen s ki a magyar irodalmi nyelvhez talán legközelebb álló erdélyi nyelvjárást emelte művészi magaslatra.

„Sanyarú gyermekségének“ és „szomorú ifjúságának“⁹ borús emlékei, — az első szerelem édessége és fájdalma — az irodalmi munkássággal járó első küzdelmek és az első sikerek, a vészbe jutott haza ügye iránt támadt ifjú lelkesedése, majd bánata és aggodalma, annyi szállal fűzte őt Erdélyhez, hogy bérczes kis hazájától érzésben és gondolatban soha se tudott elszakadni, erdélyi mivoltát hosszú közpályája egyetlen fordulatán, semmiféle körülményei közt sem tagadta meg.

Élete utolsó tavaszán — 1909-ben — egyszer a jövőre vonatkozó terveiről beszélt velem a testben már nagyon megrokkant, de lélekben még mindig csudálatosan ép Gyulai. Mintha érezte volna, hogy kevés ideje van már hátra, pedig hanyatló életének van még egy vágyódása: Kolozsvárra készült, szülővárosába, hol már régen nem járt. A nyártól remélt egy kis erőre jutást, hogy könnyebben megtehesse a nagy út.

Az ősz eljött, de az ő ereje nem tért vissza s nagyobb útra kellett mennie: az örökkévalóságba.

Ebben a folyóiratban, mely Erdély egyik legkülönlegesebb intézményének: az Erdélyi Múzeum-nak nevét viseli homlokán, azt hiszem méltán foglalnak helyet az igaz szeretettel és őszinte megilletődéssel írott eme sorok, melyek az Erdélyi Múzeum egyik megalapítójának amaz ifjúkori emlékeiről szólnak, melyek őt oly elszakíthatatlan lánczokkal csatolták erdélyi szép szülőföldjéhez.

(Budapest.)

Legifj. Szász Károly.

⁹ Ld. *Szilveszter éjszakáján* című költeményét 1875-ből.